

PARANIN TARİHSEL SERÜVEN İÇERİSİNDEKİ FORMLARI

Kemal Coşkun¹

Semih Yıldırım²

ÖZ

Para, mal ve hizmetlerin elde edilmesinde kullanılan ve herkes tarafından kabul görmüş olan bir ödeme aracıdır. Toplumlar paranın icadı ve kullanımından önce ellerinde eksik olan mal ve hizmetlere ulaşabilmek adına takas yöntemini kullanmıştır. Ancak malların dayanıklılık süreleri ile kıtlık ve bolluk durumları göz önünde bulundurulduğunda bu yöntemin zamanla yetersiz kalması mübadelede yeni bir ara malın kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Tam da bu noktada para olarak adlandırılan yeni bir ara mal kullanılmaya başlanmıştır. Hem daha kullanışlı olması hem de zamanla birçok toplum tarafından kabul görmeye başlaması sayesinde önemi günden güne artmıştır. Geçmişten günümüze toplumların sahip olduğu bilgi birikiminin artması, küreselleşme kapsamında ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması, ticaret hacmindeki yükseliş ve teknolojik gelişmelerle birlikte para da gelişmiş olup mal, temsili, kağıt, banka ve kripto gibi çeşitli formlara kavuşmuştur. Bu çalışmada paranın tarihsel serüven içerisinde bulunduğu formlar kronolojik olarak incelenerek konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılara katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Para, Mal Para, Temsili Para, Kağıt Para, Banka Parası, Kripto Para

JEL Sınıflandırması: M21, P24, O32.

¹ Öğr.Gör., Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, kemalcsknn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2631-7543,

² Arş.Gör., Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, sysemihyildirim@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3399-7022.

Atıf (Citation): Coşkun, K., Yıldırım, S. (2023). Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(25), 85-103.

FORMS OF MONEY IN HISTORICAL ADVENTURE

ABSTRACT

Money is a means of payment that is used to obtain goods and services and is accepted by everyone. Societies used the barter method in order to reach the goods and services that were missing before the invention and use of money. However, the scarcity, abundance and the durability of the goods are considered, the inadequacy of this method over time necessitated the use of a new intermediate product in exchange. Just at this point, a new intermediate goods called money began to be used. Its importance has increased day by day as it is more useful and has started to be accepted by many societies over time. With the increase in knowledge of societies, the disappearance of borders between countries within the scope of globalization, the increase in trade volume and technological developments, money has also developed and has reached various forms such as commodity, representation, paper, bank and crypto. In this study, it is aimed to contribute to the researchers who want to have information about the subject by examining the forms of money takes in the historical adventure chronologically.

Key words: Money, Commodity Money, Representative Money, Paper Money, Bank Money, Cryptocurrency.

Jel Classification: M21, P24, O32.

1. GİRİŞ

Tüm toplumlar geçmişten bu yana hayatlarını idame ettirecek olan ihtiyaçları karşılayabilmek adına birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak gerek coğrafi yapı gerek iklim koşulları gerekse yetenek ve güç eksikliği tüm ihtiyaçların aynı anda ve tam olarak giderilememesine sebebiyet vermiştir. Bu durum takas faaliyetinin temelini oluşturmuş, takas faaliyeti de ihtiyaçların giderilmesi noktasında bir alternatif olmuştur.

Yerleşik hayatın daha sistematik bir hale gelmesiyle birlikte tecrübe ve bilgi birikiminin yardımıyla tarım ile ilgili faaliyetlerde gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan gelişmeler tarımsal faaliyetlerin artmasında ve üretilen malların çeşitlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fakat girişimlerin ve üretim hacminin artmasıyla takas yönteminin oluşturduğu ekonomi yetersiz gelmeye başlamıştır. İşlerliğin kaybolmasındaki nedenler arasında ise malların dayanıklılık süresinin bulunması ve dönemin koşulları itibariyle kıtlık ve bolluk dönemlerinin yaşanması gibi nedenler yer almaktadır (Fidan, Dilek ve Esev, 2019: 145). Zamanla nüfusun artması ve yerleşik hayatı benimseyen toplum sayısının aynı şekilde artış göstermesi yapılan ticaretin daha karmaşık bir hal almasına sebep olmuştur. Bu noktada değişime söz konusu olacak ve vereceklerin kayıt altına alınması zorunlu hale gelmiştir. Ticaretin karmaşık bir hal alması ve yukarıda yazan kısıtlayıcı nedenler yüzünden takas uygulaması her zaman sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilememiştir. Bu durum da ticaretin toplumlar arasında herkes tarafından kabul göreceği ara bir mal ile yapılmasının temelini oluşturmuştur. Para kavramı bu noktada ortaya çıkmış zamanla tüm toplumlar tarafından kabul görmeye başlamıştır. Paranın da bir ödeme aracı olarak kabul görmesiyle birlikte trampa ekonomisi olarak da isimlendirilen takas ekonomisi günden güne azalmıştır.

Tablo 1. Çağlar ve Özellikleri

Tarih Öncesi/Sonrası Çağlar	Milattan Önce/Milattan Sonra	Özellik (Gelişim ve Keşif)
Taş Çağı	MÖ 600.000 - 5500	İnsanlığın yaşadığı en uzun dönem
Paleolitik (Eski Taş Çağı)	MÖ 600.000 - 10.000	Avcılık, toplayıcılık, basit aletler
Mezolitik (Orta Taş Çağı)	MÖ 10.000 - 8000	Mağara yaşamı, ateşin keşfi
Neolitik (Yeni Taş Çağı)	MÖ 8000 - 5500	Yerleşik yaşama geçiş, tarım, hayvancılık
Maden Çağı	MÖ 5500 - 1200	Yazının icat edildiği dönem
Kalkolitik (Bakır Çağı)	MÖ 5500 - 3000	Bakır ev eşyaları, altın ve gümüş takılar
Tunç Çağı	MÖ 3000 - 1800	Kent devletleri, para , ticaret, büyük krallıklar
Demir Çağı	MÖ 1800 - 1200	İmparatorluklar, ticaretin gelişmesi
İlk Çağ	MÖ-MS 3200 - 375	Yazının icadı ile Kavimler Göçü arasındaki dönem
Orta Çağ	MS 375 - 1453	Kavimler Göçü ile Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethi arasındaki dönem
Yeni Çağ	MS 1453 - 1789	Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethi ile Fransız İhtilali arasındaki dönem
Yakın Çağ	MS 1789 - Günümüz	Fransız İhtilali ile başlayıp günümüzde devam eden dönem

Kaynak: (Eğilmez, 2018: 22;Yaz, 2020: 25-41)

İnsanlık, Tablo 1'de de görüleceği üzere tarih öncesi ve sonrası olarak kabul edilen çağlarda yaşamın sürdürülebilirliği ve gelişimi için birtakım faaliyetlerde bulunarak çeşitli buluşlara imza atmıştır. Dönemin ihtiyaçlarına ve şartlarına göre ortaya çıkan buluşlar yaşam standartlarını günden güne bir adım daha öteye taşımıştır. Para da bu süreçte gelişim göstermiş; mal para, temsili para, kağıt para, banka parası ve kripto para gibi yeni ve farklı fiziksel özelliklere sahip formlar ortaya çıkmıştır. Paranın son olarak kavuştuğu form olan kripto formunun en önemli özelliği ise dijital oluşudur.

Günlük yaşantımızda gerçekleştirdiğimiz aksiyonlar içinde bulunduğumuz dönemin bir gerekliliği olarak dijital ortamlara da taşınmıştır. Dijitalleşme, zaman ve mekan tasarrufu konusunda büyük bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca internet ve teknolojinin sürekli gelişim göstermesi dijitalleşmeyi daha önemli bir konu haline getirmektedir. Dijitalleşmenin öneminin artması neredeyse tüm sektörlerin dijitalleşmeye olan adaptasyonunu tam veya kısmi olarak zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda para konusunda da bir değişim ve gelişim yaşanmıştır. Takas ile başlayan alışveriş birçok evreden geçerek yeni özellikler kazanmış ve daha sistematik bir hale gelmiştir. Bu gelişimin sonucunda para fiziki varlığıyla birlikte dijital bir özellik de kazanmıştır.

Bu çalışmada öncelikle ödeme ve teslim faaliyetinin takas ile yapıldığı zamanlardan günümüzde dijital bir özellik kazanan paranın tarihsel bir serüvenine çıkılmıştır. Tarihsel serüven içerisindeki para formlarının ortaya çıkış süreci, getirdiği yenilikler, kullanım alanları ve günümüzde geldiği konum avantaj ve dezavantajları ile birlikte ele alınarak literatüre güncel bir çalışma kazandırılması amaçlanmaktadır.

2. LİTERATÜR

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde direkt olarak paranın tarihsel sürecine odaklanan çalışmaların sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Ancak tabii ki paranın finans, muhasebe ve ekonomi dünyasının hatta yaşamımızın temel konularından biri olduğu düşünüldüğünde tarihsel sürecin iyi kavranması ve günümüzde doğru yorumlamalarda bulunulabilmesi adına paranın anlamının ve aşamalarının anlaşılması önem arz etmektedir. Aşağıda paraya, özelliklerine, tarihsel sürecine ilişkin direkt olarak veya kısmen yer veren değerli ve önemli çalışmalardan bazıları yer almaktadır.

Bordo (1986) paranın tarihsel serüveni içerisindeki keşifleri modern miktar teorisi ve klasik makroekonomi bağlamında incelemiştir. Bu kapsamda tarihsel zaman zarfında paranın arz ve talebinin belirleyicileri, büyük buhranı ve sonrasında gelişen mali krizleri, para standartlarının yerel ve uluslararası yönlerini konu almış ve çalışmanın yapıldığı güne kadar bir literatür taraması gerçekleştirmiştir.

Weatherford (1997) paranın tarihini konu alan çalışmasında parayı; klasik para, kâğıt para ve elektronik para olarak 3 ana bölümde incelemiştir. Elektronik para kısmında, e-cash, e-money, cyber cash, digicash ve cyber-bucks gibi ürünlere de değinen yazar bunlar gibi para birimlerinin piyasa güçleri tarafından kullanımdan kaldırılması için baskı yapacağı, yeni dijital para birimlerinin muhtemelen sadece özel amaçlı kullanılacağı ve insanların önceki para biçimleriyle mümkün olamayacak yeni kullanımlar yaratacakları öngörüsünde bulunmuştur.

Davies (2002) çalışmasında paranın tarihini oldukça geniş bir biçimde açıklamıştır. Çalışmada paranın serüveni tarihsel kısımlara ayrılmıştır. Bu amaçla M.Ö. 3000 yılından başlanarak 20. Yüzyılda kullanılan paralara kadar gelinmiş ve gelecek öngörüsü olarak ta küresel paradan bahsedilmiştir. Ayrıca Amerika, İngiltere, Avrupa ve Japonya'daki merkez bankacılığı ve para yönetiminin tarihsel gelişimi detaylı olarak açıklanmıştır.

Wray (2012) heterodoks bir yaklaşım ile kanıtlarını da göz önüne sererek paranın tarihini ve finansal sistemin gelişimini farklı bir yaklaşımla açıklamıştır. Bu amaçla karşılaştırmalı antropoloji ve kapitalizm öncesi toplumların karşılaştırmalı tarihi de kullanılarak Ortodoks yaklaşımıyla ortaya konulan paranın tarihine bir eleştiri geliştirilmiştir. Çalışmada paranın serüveni, bilinen ilkel toplumlardaki takas ve para kavramlarından başlanılarak merkez bankacılığının kökenlerine ve günümüz finans sistemine kadar gelinmiştir.

Galbraith (2017) paranın tarihine farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak, paranın bilinen tarihsel yolculuğuna çalışmanın ilk birkaç bölümde yer vermesinin yanında bu süreç içerisinde yer alan bankacılık düzenlemelerinin, krizlerin, savaşların da etkilerini Amerika özelinde ve Dünya ekonomisi genelinde ele almıştır. Bu yönüyle çalışmada paranın tarihinden daha çok bu süreç içerisinde çıkarılan derslere odaklanılmıştır.

Fidan, Dilek ve Esev (2019) parayı sikkeden kripto paraya kadar geniş bir yelpazede incelemiştir. Çalışmada aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nde kâğıt paranın tarihi de sayısal verilerle desteklenerek açıklanmıştır.

Güner (2019) çalışmasında paranın özelliklerine ve paranın tarihsel serüvenine yer vermiştir. Çalışmada paranın serüveni takas ile başlayıp sırasıyla mal (madeni), temsili, kağıt, banka ve kripto paralar olarak devam etmiştir. Paranın binlerce yıl boyunca çeşitli formlara girerek finansal piyasalarda ödeme aracı olarak kullanıldığı ve ticaretin gelişmesinde büyük katkısı olduğunu belirtmiştir. Ek olarak her bir para formunun aynı zamanda bir para sistemi olarak tanımlanacağını da ifade etmiştir.

Elmas ve Aydın (2021) paranın tarihini, takas yönteminden kripto paraya kadar olan zaman yelpazesinde incelemiştir. Çalışmanın büyük bir kısmını oluşturan kripto paralar üstün ve zayıf yönleriyle irdelenmiş ve diğer kısımda para; mal para, madeni para, itibari para ve kâğıt para olarak dört grupta ele alınmıştır.

3. PARA

İhtiyaçların giderilmesi amacıyla farklı ürünlerin karşılıklı olarak el değiştirmesi takas sisteminin temelini oluşturmuştur. Bu sistem iş bölümü ve verimlilik konusunda birçok avantaj getirmiş olsa da aynı zamanda birçok çıkmaza neden olmuştur. Fiyat takibi, işlemlerin rasyonel bir şekilde gerçekleşmesi ve uygun karşı taraf bulmanın giderek zorlaşması yeni bir yöntem arayışına gidilmesini zorunlu kılmıştır. Kısıtları giderecek, çıkmazları ortadan kaldıracak olan yöntem ise ara bir malın kullanılması olmuştur. Bu ara mal para olmuş, ortaya çıkan bu yeni sistem ise mübadeleyi doğrudan mallar arasındaki ilişkiden kopararak piyasa ve fiyat mekanizmalarının daha sağlıklı bir şekilde çalışmasına katkı sağlamıştır (Kızılkaya, 2016: 13).

Türk Dil Kurumu'na göre ise “devletçe bastırılan, üzerinde değeri yazılı kağıt veya metalden ödeme aracı, nakit” olarak tanımlanmaktadır. Tanımlardan da görüleceği üzere para bir mübadele aracıdır. Ancak Mishkin (2015) para kavramı ifade edildiğinde insanların aklına sadece kağıt banknotların ve madeni paraların geldiğini ve bunun yeterli olmadığını savunmaktadır. Çünkü paranın mal, hizmet ve borçların ödenmesinde kabul edilen ara bir mal olarak tanımlayan geleneksel yaklaşımın çok dar bir tanım olduğunu belirtmiştir. Mishkin, ekonomistlerin hisse senedi, tahvil, toprak, araba, ev, yat ve sanat ürünleri gibi varlıkları da para olarak kabul ettiklerini çünkü bu varlıkların çok çabuk bir şekilde nakde dönüştürülebilir varlıklar olduğunu ifade etmiştir.

Friedrich Engels ve Karl Marx'a göre para, tüm insan ilişkilerinin hatta aile içerisindeki samimi ve sıcak bağın bile nakdi bir bağa dönüşmesine neden olan kapitalist sömürünün bir aracıdır. Onlara göre para emeğin metalaştırılmasıdır (Ferguson, 2008: 17). Mevcut eleştirilerin yanında paranın ekonomilerdeki rolü büyük ve önemlidir. Paranın ekonomik faaliyetler kapsamındaki fonksiyonlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Güner, 2019: 27).

- Değişim fonksiyonu (mal ve hizmetlerin satın alınmasında kullanılır)
- Hesaplama birimi fonksiyonu (mal ve hizmetlerin fiyatlarının belirlenmesinde kullanılır)
- Değer biriktirme/saklama aracı fonksiyonu (gelecekte kullanılmak üzere servetin biriktirilmesi/saklanması için kullanılır)

- İşlem maliyetlerini azaltma fonksiyonu (taşınabilir, hafif ve ulaşılabilir olması sebebiyle işlem maliyetlerini azaltmak için kullanılır)

Para, sağladığı fonksiyonlar ile birlikte uzun yıllar boyunca çeşitli toplumlar tarafından kullanılmıştır. Zamanla paranın kullanımını benimseyen toplum sayısında artış göstermiştir. Para da bu süreçte dönemin ihtiyaçlarına göre çeşitli formlara bürünmüştür.

Ticari faaliyetler takas ile başlamıştır. Takas sisteminin yetersiz kalmaya başlamasından sonra altın, gümüş gibi değerli madenlerin para olarak kullanılması başlangıçta büyük bir kolaylık getirirse de zamanla birtakım sorunların baş göstermesine sebebiyet vermiştir. Bu kıymetlerin bir araya geldiklerinde fazla ağır olabilmeleri ve ayrıca güvenlik endişeleri yeni bir arayışın başlamasına neden olmuştur. Üzerinde yazılı olan değere göre işlem gören temsili paralar bu soruna çözüm olmuş ilerleyen süreçte de yerini kağıt paralara bırakmıştır. Son olarak ise paranın dijital bir özellik kazanmasıyla birlikte kripto paralar yaşamımıza dahil olmuştur.

3.1. Takas

Uluslararası literatürde “barter” veya “bartering” olarak geçen takas kelimesinin kökeni İngilizceye dayanmaktadır. Mal veya hizmetin karşılıklı olarak değiştirilmesi esasına dayanan bu yöntem taş devrinden günümüze kadar ulaşan tek ticaret sistemi olarak bilinmektedir (Gürsoy, 1998: 61). Takas yönteminin temelinde farklı türde olan belirli mal veya hizmetin taraflar tarafından talep edilmesi yatmaktadır. Taraflar özgür ve eşittir. Ticaretin gerçekleştirilmesi sırasında ise taraflar arasında bir pazarlık söz konusudur. Taraflar ticareti ellerindeki mal veya hizmetin ederi ölçüsünde gerçekleştirmek istemektedirler (Humphrey & Hugh-Jones, 1992: 1).

Neolitik dönemde yerleşim yerlerinin kurulması ve bir taraftan nüfusun artış göstermesi tarıma bağlı yaşam tarzının benimsenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla da tarımdan elde edilen mahsullerin depolanması zorunlu bir hal almıştır. Ancak bu ürünleri iyi durumda tutabilmek çoğu zaman sorun olmuştur. Depolama gerek iklim şartları gerek coğrafi koşullar sebebiyle dönemin en büyük problemleri arasında yer almıştır. Bu sorun uzun yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Hatta günümüzde hala çiftçiler ve hükümetlerin üzerinde çalıştığı, mevcut çözüm yollarının geliştirildiği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Adamson, 1985: 5)

Yukarıda da bahsedildiği üzere zamanla tarımla ilgili faaliyetlerin gelişmesi alınan verimi yükseltmiş olup ürün miktarı ve çeşitliliğinde artış sağlamıştır. Bir taraftan da nüfusun artması daha çok gıdaya ihtiyaç duyulmasına sebebiyet vermiştir. İlerleyen süreçte mal fazlası olan toplumlar ile mal eksikliği olan toplumlar bir araya gelerek karşılıklı değiş tokuş esasına dayanan ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Başlangıçta işleyen sistem zamanla toplumların farklı iklim ve coğrafi koşullarda olması, malların dayanıklılık sürelerine sahip olması, ulaşım ve taşıma olanaklarının kısıtlı olması gibi sebeplerle etkisini yitirmeye başlamıştır.

3.2. Mal Para

Takasta kullanılacak olan malların cins ve miktarlarının farklı olmasının yanında mallar için yapılan değer tespitinde ortaya çıkan sıkıntı ve tartışmalar ticarete sorun olmaktadır. Örneğin Çin’de bıçak, İtalya’da öküz, Amerika’da hayvan derisi ve tütün gibi farklı ürün gruplarının olması ortaya çıkan bu sıkıntılara örnektir. Takas yönteminin buna benzer birtakım sebeplerle ihtiyaçları tam olarak karşılayamaması ticarete ara bir malın kullanılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Doğan, 2018: 228-229). Para, tam da bu noktada ortaya çıkmış ve kullanılmaya başlanmıştır.

Ticaretin gelişmeye ve hızlanmaya başladığı eski dönemlerde herkes tarafından kabul görmeye başlayan para ilk olarak altın, gümüş gibi değerli madenlerle üretilmiştir. Üretilen bu metal kıymetler “sikke” adı ile anılmıştır. İlk sikkelerin Lidya Krallığı tarafından M.Ö. 7. yüzyılda üretildiği kabul edilmektedir (Koç, 2009: 269). Ancak önce Hindistan’daki daha sonra da Babil ve Çin’deki tüccarlar tarafından kullanılan üzerlerine damga vurulmuş değerli maden külçelerini sikkelerden ayrı tutmak anlamsız olacaktır. Doğu Akdeniz bölgesinde kullanılan ve bölgede yaşayan tüccar ailelerin özel damgalarını taşıyan “şeykel” adındaki gümüş parçalar da aynı şekilde değerlendirilmektedir. Yine Çin’de kullanılan ve ticaret loncaları tarafından damgalanan “tael” adı verilen gümüş külçeler de bu kapsamdadır. Bu örneklerle bakıldığında para kullanımının da çeşitli toplumlarda yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak mal para sisteminin başlangıcı sikke adı verilen ve içerisinde gümüş, altın, bronz, bakır gibi farklı metalleri barındıran karışımın para olarak kullanılması olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde ilk sikkelerin Lidyalılar tarafından günümüzde Manisa ilinin Salihli ilçesinde antik bir kent olan Sardes’deki altın ve gümüş dökümhanelerinde üretildiği bilinmektedir. Mal para sistemi, Lidyalılarla ticari ilişkilerde bulunan pek çok yabancı tüccarın Lidyalıların ellerinde dolaşan fasulyeye benzer küçük parlak metalleri görmesiyle birlikte kısa sürede önce Anadolu’ya ardından da dünyaya yayılmıştır (Güner, 2019: 29-38). Görsel 1’de Lidyalılar tarafından bastırılan sikkenin örneği yer almaktadır.

Görsel 1. Lidya Dönemi Sikke Örneği

Kaynak: (Yükçü ve Atağan, 2014: 41-45)

Sikke zaman içerisinde yaygınlaşarak takas yönteminin yerini almış, ekonominin ve alışverişin artmasına katkı sağlamıştır. İklim ve doğaya karşı deforme şansının az olması,

dayanıklı bir mal olması ve ömrünün uzun olması gibi dönem içerisinde birçok olumlu sayılabilecek özelliği de bulunmaktadır (Fidan, Dilek ve Esev, 2019: 146).

Dünyada ilk defa altın ve gümüş sikkeleri kullanan ve malların değerini para karşılığı olarak hesaplayan Lidyalılar, kolay taşınabilmesi ve saklanabilmesi amacıyla sikkeleri çok hafif olarak üretmişlerdir (Yükçü ve Atağan, 2011: 89). Doğu Akdeniz havzasında kullanılmaya başlayan sikkeler, daha sonra Roma İmparatorluğu döneminde asıl kimliğine kavuşmuştur. Sikkelerin ticaretteki para işlevine ek olarak üzerinde dönemin siyasi ve sosyal koşulları hakkında bilgi veren sembolik değerleri de barındırmaktadır. Çünkü para bastırmak aynı zamanda gücün ve egemenliğin sembolü olarak görülmüştür (Güner, 2019: 31). Görsel 2’de ise antik dünyada yeni bir dünya düzeni başlatan Büyük İskender’in bastırdığı sikke yer almaktadır. Bu çağda Büyük İskender portreli sikkeler çok sayıda basılmış ve oldukça geniş bir alanda kullanım görmüşlerdir (Sarıca, 2012: 1211)

Görsel 2. İskender Dönemi Sikke Örneği

Kaynak: (Sarıca, 2012: 1212)

Lidyalıların tarihe yaptıkları en büyük katkı paranın icadı olmuştur. Sikkenin icat edildikten sonra Küçük Asya sınırlarını aşır Akdeniz çevresindeki bölgelere yayılması çok fazla zaman almamıştır (Yükçü ve Gönen, 2014: 34). Kısaca özetlemek gerekirse mal paranın ilk örnekleri Hindistan, Babil ve Çin bölgelerinde görülmüştür. Ancak mal para sistemine tam anlamıyla geçişin M.Ö. 7. yüzyılda Lidyalılar ile birlikte gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu sistem uzun yıllar boyunca kullanılmış ve ticarete birçok kolaylık getirmiştir. Mal para sisteminin getirmiş olduğu yenilik ve kolaylık sebebiyle günümüzde halen kullanılmakta olan bir sistem olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Temsili Para

Temsili paralar aslında bir satın alma gücünün temsilcisidir. Madeni paraların bir araya geldiklerinde ağır olabilmeleri ve aynı zamanda bu paraları güvenli bir şekilde muhafaza edebilme isteğinin vermiş olduğu endişe, tasarruf sahiplerinin bankerlere gidip birikimlerini emanet etmelerine neden olmuştur. Ancak tabii ki tasarruf sahiplerinin emanet edecekleri birikimleri karşısında bir güvence alma isteğinin olmaması diğer bir ifade ile işlemlerin kayıt edilmemesi düşünülemez. Bu noktada da değerli madenleri teslim alan bankerler “banker notları” adı verilen banknotları tasarruf sahiplerine vermişlerdir. İlerleyen zamanlarda istendiği

zaman altın veya gümüşe çevrilebilen banker notları sayesinde bu uygulama kendine geniş bir yer bulmuştur (Güner, 2019: 9).

Temsili paranın ilk örnekleri 7. yüzyılda Çin'deki Tang Hanedanı'nın hükümdarlık dönemine gitmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere değerli madenleri yanlarında taşımak istemeyen tüccarlar paralarını güvenli kişilere emanet ederek karşılığında yazılı senetler almışlardır (Eğilmez, 2018). Bir diğer örnek ise 17. yüzyılda İngiltere'de yaşanmıştır. Londralı tüccarların altınlarına dönemin kralı tarafından el koyulunca tüccarlar da altınlarını "Goldsmith" adı verilen sarraflarda tutmaya başlamış ve karşılığında belge almışlardır. Bu belgelerin piyasada ticari işlemlerde kullanılması banknot sisteminin Avrupa'daki ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir (Parasız, 2009).

Görsel 3. Osmanlı Dönemi 5 Liralık Kaime Örneği

Kaynak: (Güner, 2019: 40)

Osmanlı Devleti de temsili para konusunda benzer bir tecrübeye sahiptir. Abdülmecid döneminde görev alan Maliye Nazırı Hacı Said Paşa 1840 yılında "Kaime" adı verilen ve üzerinde yazılı olan değer karşılığında tahsilat yapılan kağıt notlarının mucididir. Yukarıda yer alan Görsel 3'te Osmanlı Dönemi 5 liralık kaime örneği verilmektedir. Kaime'nin üzerinde "Ey ahali, her kim ki bu kaimeyi getire kendisine bunun karşılığında 1 çil altın ve geçen süre için %8 faiz hemen öde" yazmaktadır. Arkasında Hacı Said Paşa'nın mührü ve imzası vardır ancak kaç kaimeyi imzalandığının kaydının tutulmaması sonucu piyasada sahteleri türemiştir. Esnafın da kaimeleri kabul etmemeye başlaması sebebiyle 1851'de toplatılarak imhasına karar verilmiştir. Bu amaçla halktan iane toplanmıştır ancak bir taraftan da Arabistan isyanının çıkması toplanan yardımların isyanın bastırılması için kullanılmasına neden olmuştur. İmha işi Galata bankerlerine ihale edilmiştir ancak bir taraftan da Kırım Harbi'nin çıkması ile yeniden ortada kalır. İşin içinden çıkılamamasından dolayı 4 Şubat 1863'te banknot çıkarma imtiyazı Bank-ı Osmaniye'ye verilir ve çıkarılan her banknota bir numara koyulur. Dolayısı ile temsili paralar bugün kullanılan banknotların temelini oluşturmaktadır (Uras, 2017; Paylanbay, 2007; Güner, 2019).

3.3. Kağıt Para (İtibari Para)

Modern ekonomilerde değeri tamamıyla itibari olan kâğıt paralar kullanılmaktadır. İtibari paranın gücü altın veya gümüş gibi değerli madenlerden gelmez, bunun yerine

hükümetin kâğıt parayı yapılacak ekonomik işlemlerde yasal ödeme aracı olarak ilan etmesinden gelir. Mal paraların hakiki değerleri olmasına rağmen itibari paralarda bu tür bir durum söz konusu değildir. Başka bir deyişle itibari paraların hakiki değeri yoktur (Ünsal, 2017: 569). İtibari paraların altın veya gümüş karşılığı olarak bir değeri de bulanmamaktadır. Yalnızca bir kâğıt parçası olan bu paraların kullanılmasının tek nedeni devletin bu kâğıtları yasal ödeme aracı olarak ilan etmesi ve ülke vatandaşlarının bunu kabul etmesidir (Akdiş, 2001: 9-10).

Devletlerin yetki verdiği makamlarca çıkarılan ve karşılığında altın veya gümüş ödemesinin zorunlu olmadığı paralar kağıt paralar olarak adlandırılmaktadır. Bir zorunluluk söz konusu olmamasından kaynaklı olarak kağıt paraların maliyetleri kağıt ve darphane maliyetleri ile sınırlıdır. Değeri ise üzerinde yazılı olan değeri kadardır (Güner, 2019). Kağıt para, “itibari para” olarak da adlandırılmaktadır.

Çay, barut, pusula, sismograf, saf alkol, ipek ve matbaa Çin medeniyetinin uygarlık tarihine kazandırdığı buluşlardır. Bunların yanı sıra en önemli kazanımlardan bir tanesi de kağıttır. Kağıt M.S. 2. yüzyılda Ts'ai Lun adlı bir memur tarafından icat edilmiştir. Ancak kağıdın paraya dönüşmesi ise M.S. 6.-9. yüzyıllarda Tang Hanedanlığı döneminde olmuştur. Paraların üzerine mühür, sayı ve devlet taahhüdü eklenmiştir. “Yuan” adı verdikleri madeni paralara alışkın olan Çinliler kağıt paraları kolayca benimsemiş ve kağıt paraların düştüğü yerde kalmaması, rüzgarla birlikte kolayca savrulması sebebiyle “uçan para” anlamına gelen “jiaozi” adını vermişlerdir. Ancak kağıt paralar da zamanla yuan adını almışlardır. Tang Hanedanlığı'nın ardından yönetime gelen Ming Hanedanlığı parasal sistemin kullanımını devam ettirmiştir. Görsel 4'te günümüze kadar olan süreçte korunabilmiş en eski kağıt para olan banknot yer almaktadır. Dut ağacının güçlü liflerinden üretilmiş bu banknot Londra'da yer alan British Museum'da sergilenmektedir ve üzerinde “Büyük Ming Hanedanlığı Kağıt Parası” yazmaktadır (Yaz, 2020: 157-159).

Görsel 4. Ming Hanedanlığı Döneminden Günümüze Değın Korunabilmiş En Eski Kağıt Para

Kaynak: (Yaz, 2020: 158).

Köken olarak doğuya ait olan kağıdın Avrupa'ya taşınma serüveni ise 8. yüzyılda Arapların Semerkant'ta Çinli esirlerden kağıdın imalat sürecini öğrenmesi ile başlamıştır. Batı dünyası da Araplar üzerinden kağıdı imal etmenin yöntemlerini öğrenmesiyle kağıt Avrupa'ya taşınmıştır (Hall, 1968: 1). Avrupa'da ilk kağıt paralar ise 17. yüzyılın sonlarında görülmüştür.

Amerika tarafında ise yine 17. yüzyılın sonlarında kağıt paranın asker maaşları ödemelerinde kullanıldığı görülmektedir. Resmi olarak Avrupa’da banknot basma yetkisine sahip olan ilk banka İsveç’te kurulan ve daha sonra ismi “Riksbank” olarak değiştirilecek olan “Palmstruch Stockholm Bankası”dır (Akyıldız, 1996: 18).

Yazının ve kağıdın icadı ile birlikte matbaanın doğuşu ve gelişimi madeni olan paraların yanında kağıt paraların da kullanılmaya başlamasına neden olmuştur. Çünkü madeni paralar bir araya geldiklerinde çok ağır olabilmeleri toplu ya da büyük ödemelerde sorun olmaktaydı. Madeni paraların bu olumsuz yönü ile birlikte temsili paraların ortaya çıkış hikayesi kağıt paraların ortaya çıkış hikayesinden ayrı düşünülememektedir. Temsili paraların ortaya çıkışından sonra sahtelerinin türemesi ve bu sahte paraların piyasada kullanılmaya başlaması kağıt paraların devlet eli ile birlikte resmi makamlarca bastırılmasının önünü açmıştır. Bununla birlikte ticaret hacminin artması, toplumların gelişmesi, birbirleriyle daha çok iletişim ve etkileşim içerisinde bulunmaları gibi sebeplerle madeni paraların yanında kağıt paraların kullanımı da zamanla artmıştır.

Kağıt paralar kendine atfedilen değeri kadar kabul görmüş olan itibari paralardır (Akyıldız, 2003: 22). Bu yönüyle temsili paralar ve kağıt paralar aynı ihtiyaçtan doğmuş ve aynı amaca kullanılmaktadır. Ancak altın veya farklı bir emtiaya endeksli olup olmaması konusunda bir ayrıma sahiptir. Temsili paralar genelde altına veya gümüşe endeksli iken kağıt paralar için herhangi bir endekslenme söz konusu değildir.

3.4. Kaydi Para (Banka Parası)

Paranın evrim sürecinde önce mal para sistemi kullanılmış, ardından temsili para sistemine geçilmiş ve bu dönemde çeşitli metaller ve kağıt paralar kullanılmıştır. İkel anlamda bankalar varlıklı insanların paralarını saklama ihtiyacı duyması ve takas işlemlerinde kolaylık sağlaması amacıyla kurulmuştur. Ayrıca bu bankalarda faiz karşılığında borç para verildiği de bilinmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde birçok ticari banka kurulmuş, çeşitli bankacılık krizleri yaşanmış, otorite boşluğunu doldurmak ve piyasaları kontrol altına almak amacıyla merkez bankaları kurulmuş ve nihayet bankacılık sektörü 2. Dünya Savaşı sonrasında küresel piyasalara yayılımın artmasının da etkisiyle günümüzdeki haline kadar ulaşmıştır.

Bankacılık sektörünün gelişimi ile birlikte banka parası yani kaydi para da yaygınlaşmıştır. Mevduat (Türk lirası cinsinde kaydi para) parası olarak da adlandırılabilen kaydi para, bankaların ellerinde bulundurdukları mevduatlardan yarattığı para olarak da tanımlanabilir. Kaydi para, yeni paranın basılması ve dolaşıma yeni paraların dâhil olmasını ifade etmemektedir. Kaydi para hâlihazırda mevcut olan paranın dijital olarak tanımlanmasıdır. Yani kaydi para, mevduatı elinde bulunduran bankanın bilançosunda kayıt altına alınmaktadır. Ortaya çıkmasının temelinde ise teknolojinin gelişmesi ve bu gelişmeyle birlikte zaman ve mekân tasarrufu ihtiyacının giderek önem kazanması yatmaktadır. Çünkü kaydi para üzerinden ödemeler yapılırken tarafların bir araya gelmeleri gerekmemekte ve söz konusu para transferi çok kısa süre içerisinde güvenli bir şekilde yapılabilmektedir.

Bankalar topladıkları mevduatların bir kısmını merkez bankasında tutmak zorundadır. Zorunlu karşılık oranı adı verilen bu oran ilgili ülkelerin merkez bankaları tarafından bir para politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Zorunlu karşılık oranı tek bir oran olmayıp, mevduatın vade yapısına ve statüsüne bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Ticari bankalar, topladıkları mevduatlardan elde ettikleri rezervler ile kaydi para yaratabilmektedir (Mishkin, 2016: 422). Bankacılık sisteminde yaratılan bu para aşağıda yer alan Denklem 1.'deki gibi basit kaydi para çarpanı (basit mevduat çarpanı) yardımıyla hesaplanabilmektedir.

$$\Delta D = \frac{1}{r_D} \times \Delta R \quad (\text{Denklem 1})$$

- ΔD = Banka mevduatındaki değişim,
 r_D = Zorunlu karşılık oranı,
 ΔR = Rezervlerdeki değişim oranını ifade etmektedir.

3.5. Elektronik Para (E-Para)

Tarihsel süreç içerisinde teknolojinin gelişimi yenilikleri hızlandırmış, yeniliklere çabuk adapte olan ve etkili biçimde kullanan toplumlarda yeni gelişimlere ihtiyaç duyulmuş ve bu durum yeniliklere olan talebi de artırmıştır. Teknolojik gelişimler ve yenilikler arasındaki bu sarmal katlanarak daha ileri gitmiş, yaşamın çeşitli alanlarında insanlığa son derece faydalı sonuçlar doğurmuştur.

Bankaların dijitalleşmesi süreci ise internet kullanımının yaygınlaşması, erişimin kolaylaşması, akıllı cihazların toplumun yüksek çoğunluğu tarafından benimsenmesi ve bankalar arası rekabetin artması ile birlikte oldukça hızlanmıştır. Bu dijitalleşme süreci içerisinde ödeme yöntemleri de evrimleşmiş ve elektronik para ortaya çıkmıştır.

1950'li yıllara gelindiğinde teknoloji alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan bazı bankalar paranın elektronik yöntemler aracılığı ile transferini başlatmışlardır. EFT (Electronic Fund Transfer) adı verilen bu yöntem, zaman tasarrufu sağlaması ve daha güvenli olması sebebiyle zamanla yaygınlaşmaya başlamıştır. Avrupa Merkez Bankası'na (ECB - European Central Bank) bağlı olan Avrupa Para Enstitüsü (EMI - European Monetary Institute) elektronik para çıkarma yetkisini mevduat kabul eden bankalar tarafından gerçekleştirilmesi konusunda 1994 yılında bir rapor hazırlamıştır. Ancak izleyen süreçte banka dışındaki kurum ve kuruluşların da elektronik para çıkarabilme yetkisi destek görmüştür. 2000 yılına gelindiğinde ise ilk Elektronik Para Direktifi kabul edilmiş, 2001 yılında ise Elektronik Para Kurumu (EMA - Electronic Money Association) İngiltere'de kurulmuştur (Yüksel, 2015: 176).

Para transferleri ve ticaretin online işlemler olarak da adlandırılan dijital bir şekilde gerçekleştiriliyor olması kişi ve kurumlara zaman, mekan ve maliyet açısından kolaylık ve avantaj sağlamaktadır. İstenilen yer ve saatte işlemlerin büyük ölçüde gerçekleştiriliyor olması, daha hızlı ve güvenli işlemlere olanak sağlaması gibi sebepler kişi ve kurumların bu dijital

işlemlere olan ilgisini arttırmaktadır (Şenbayram, 2019: 72-73). Elektronik para veya kısaltılmış haliyle e-para, nakit paraya alternatif olarak geliştirilmiş elektronik bir para birimidir. İlk bakışta kripto para birimleri ile karıştırılabilen elektronik paraların kripto para birimlerinden en büyük farkı merkezi bir otorite tarafından yönetilmesidir. Diğer önemli fark ise elektronik paranın, nakit paranın dijitalleştirilmiş hali olmasından ileri gelmektedir (Chida, Mambo vd. 2001: 135). Yani elektronik paranın dayanağı basılmış paradır. Avrupa Merkez Bankası elektronik parayı şu şekilde tanımlamıştır:

“Elektronik para (e-para), genel olarak, e-para ihraç eden kuruluş dışındaki kuruluşlara ödeme yapmak için yaygın olarak kullanılabilen, teknik bir cihaz üzerinde parasal değerlerin elektronik olarak saklanması olarak tanımlanır. Cihaz, işlemlerde banka hesaplarını içermesi gerekmeyen, hamiline ön ödemeli bir araç görevi görür.”

Günümüz gelişen dünyasında e-para kullanımı da artmış ve çeşitli şekillere bürünmüştür. Elektronik paranın en güzel ve yaygın örneklerinden biri nakit para, kredi kartı veya hesap kartlarıyla dolun yapılabilen akbil'dir. Kullanıcı parasını dijitalleştirerek üzerinde mikro çip bulunan bu kartları ödeme yöntemi olarak kullanabilir. Diğer bir örnek ise yine giderek yaygınlaşan ve akıllı telefonlarda yer alan mobil cüzdan/akıllı cüzdan uygulamalarıdır. Kullanıcı dijitalleştirdiği parasını bu uygulamalar aracılığıyla çeşitli ödemelerde kullanabilmekte ve ayrıca birçok bankacılık işlemini de gerçekleştirebilmektedir.

Elektronik paraların akıllı kartlar ve ağ parası (network parası) olmak üzere temelde iki formu bulunmaktadır. Her iki tür de şifrelenmiş ve elektronik olarak işlenebilir ve iletilebilir nitelikte olan, sıfırlar ve birler dizisi halinde kodlanmış rakam dizilerine dayanmaktadır (Cohen, 2001: 200).

Elektronik para diğer tüm ödeme araçlarıyla ortak olarak operasyonel riski barındırmasının yanında dört tür risk barındırmaktadır. Bunlar; yükümlülüklerin yerine getirilememesini ifade eden likidite riski, e-parayı ihraç edenin temerrüde düşmesi ve müşteri fonlarına diğer alacaklılar tarafından el konulması durumunda ortaya çıkan temerrüt riski, e-parayı ihraç eden kurumun varlıklarını sermayesine görece büyük şekilde etkileyebilecek olan piyasa kaynaklı riskleri içeren piyasa riski ve e-para cinsinin ülke para biriminin dışında farklı bir para birimiyle tutulması durumunda ortaya çıkan döviz kuru riskidir (Adrian ve Griffoli, 2021: 65).

Birtakım risklerinin yanı sıra elektronik paraların ve elektronik para kullanımının çeşitli avantajları da vardır. Ardında yer alan karmaşık şifreleme teknolojisi ve çeşitli kimlik doğrulamaları sebebiyle elektronik para ile yapılan işlemler güvelik açısından çok fazla risk barındırmayan işlemlerdir. Diğer bir avantaj ise yapılan fon aktarımı ve ödeme işlemlerinin oldukça hızlı ve kolay gerçekleşmesidir. Harcamayı veya aktarımı yapan gerçek veya tüzel kişi saniyeler içerisinde ve tek tuşla gerçekleştirebilmekte ve diğer ödeme yöntemlerinin gerektirdiği uzun işlem adımlarından kurtularak zamandan tasarruf edebilmektedir.

Yenilenen altyapı hizmetleri ve teknolojinin sürekli gelişim içerisinde olması göz önüne alındığında elektronik para kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Öyle ki, statista verilerine göre 2021 yılında sadece Avrupa birliği bölgesinde 7,5 milyar adet e para transferi işlemi gerçekleştirilmiştir. Son olarak, elektronik para ile güvenli şekilde işlem yapılabilmesi için

gerekli yüksek güvenlik standartlarının daha az maliyetle ve daha kolay sağlanabilmesi durumunda elektronik para kullanımının daha da yaygınlaşabileceği düşünülmektedir.

3.6. Kripto Para (Sanal Para)

İlk sanal para olan e-cash David Chaum tarafından 1994 yılında elektronik formda geliştirilmiştir. Fakat bunun daha da öncesinde Chaum “Blind Signatures for Untraceable Payments” adlı makalesinde bir tür elektronik para önerisi geliştirmiştir (Chaum, 1983: 199-203). Ardından 1996 yılında Douglas Jackson ve Barry Downey tarafından E-Gold, 1998 yılında Nick Szabo tarafından Bit Gold, 1998 yılında Wei Dai tarafından B-Money, 2002 yılında Adam Back tarafından HashCash, geliştirilmiştir (Back, 2002: 1-10). Ardından, günümüzde oldukça popüler olan Bitcoin 2008 yılında tanıtılmıştır. Ardında yer alan şifreleme tekniği sebebiyle Bitcoin vb. sanal paralar kripto para olarak adlandırılmaktadır.

Sanal para olgusu “Bitcoin” ile başlamamış olmasa bile bugünkü şöhretini Bitcoin ile kazanmıştır. Bitcoin’e olan ilginin günden güne artış göstermesi finans dünyasında da ilginin artmasına sebebiyet verirken bir taraftan da bir yatırım kalemi olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Halen bu tartışmaların devam etmesiyle birlikte izleyen dönemlerde farklı sanal paraların da ortaya çıkışı bu ilginin katlanmasına ve kripto paraların değerlerinde artış yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Değerlerinin katlanması mevcut ve potansiyel yatırımcıları daha da çok cezbetmiş ve günlük işlem hacmi günümüzde milyar dolarlara ulaşmıştır.

Kripto paraların piyasa değeri 2010 yılında 1 milyar USD seviyelerine ulaşmış ve 2021 yılında neredeyse 3 trilyon USD seviyelerine kadar yükselmiştir. Bu yükseliş lokomotif görevi gören kripto para ise Bitcoin olmuştur. Kripto para piyasasında, piyasa değeri büyüklüğü açısından bakıldığında ise yaklaşık 150 milyar USD ile en büyük oran stablecoin’lere aittir. Bununla birlikte günümüzde 30.000’ e yakın iş yerine kripto para ile ödeme yapılabilmektedir (IMF Fintech Notes, 2022: 13) 2022 yılında küresel kripto para piyasası büyüklüğü 4,67 trilyon USD seviyelerinde gerçekleşirken, 2030 yılına kadar kripto para piyasası büyüklüğünün 11,71 trilyon USD olması beklenmektedir (Global Crypto Currency Market Report, 2022).

Sanal paraların temelinde yatan Blockchain sistematiğini Satoshi Nakamoto ilk olarak 2008 yılında “a peer to peer electronic cash system” adlı çalışması ile duyurmuştur. Bu çalışmada da açıkça tanımlandığı üzere blockchain; Katılımcılar arasındaki işlemlerin anonim bir şekilde ve doğrudan kişiden kişiye gerçekleştiği, güvenilirliğin üst düzey olduğu ve güvenlik kırılması oldukça zor olan açık kaynak kodlu şifreleme ve uzlaşma algoritmaları ile sağlanan, doğrulanan işlemlerin dağıtık bir şekilde saklandığı, çifte harcamaların engellendiği bir sistemdir (Nakamoto, 2008: 1-9).

Bitcoin özelinde sanal paraların finansal çevrelerin ilgisini çekmesiyle birlikte bu alana yatırım yapan kişi sayısı ve yatırım miktarları artmış, akademik dünyanın bu konuya ilgi göstermesiyle bu konuyla ilgili çalışmalar hızlanmış, para piyasası kurumları konuyla ilgili bilgilendirici raporlar yayınlamaya başlamıştır. Bu kapsamda yayınlanan ilk rapordan biri Avrupa Merkez Bankası (ECB)’na ait olan Ocak 2012 tarihli rapordur. Bu raporda sanal para:

“Geliştiricileri tarafından çıkarılan ve genellikle kontrol edilen ve belirli bir sanal topluluğun üyeleri arasında kullanılan ve kabul edilen, düzenlemeye tabi olmayan, dijital para türüdür.” şeklinde tanımlanmıştır.

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere sanal parayı elektronik paradan ayıran özelliklerinin başında alın vb. dayanak varlığının olmaması, merkez bankası vb. kurumlar tarafından düzenlemeye tabi olmamasıdır. Bu yoksunluklar kullanım amacına bağlı olarak çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Örneğin, en popüler sanal paralardan Bitcoin, kullanıcılara düşük maliyetler, anonim işlem yapabilmek, enflasyondan korunma ve hükümet manipülasyonundan izolasyon dahil olmak üzere birçok fayda sağlamıştır (Tu ve Meredith, 2015: 278).

Bununla birlikte Bitcoin başta olmak üzere birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu risklerin başlıcası yukarıda belirtilen sanal parayı elektronik paralardan ayıran özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Karşımıza çıkan risklerden ilki fiyat istikrarı riskidir. Dayanak varlığı olmaması sebebiyle sanal paraların fiyatları piyasadaki arz ve talebe göre şekillenmektedir. Bu nedenle fiyat oynaklığı (volatilité) yüksektir. Aynı zamanda herhangi bir kurum tarafından düzenlemeye tabi olunmaması sebebiyle işlemler spekülasyonlara oldukça açıktır ve bu durum fiyat riskinin yanında diğer risk gruplarını da etkileyebilmektedir. Diğer bir risk ise alıcıları, satıcıları ve piyasayı içerisine alan finansal sistemin kesintisiz, şoklara dayanıklı, aksama olmaksızın ve net bir şekilde işleyebilme kabiliyetini kaybetmesini ifade eden finansal istikrar (kararlılık) riskidir. Üçüncü grup risk ise ödeme sistemi kaynaklı risklerdir. Bunların içerisinde likidite riski, işlem riski, kredi riski ve hukuki risk yer almaktadır. Ayrıca yukarıda sayılan risklerin bir araya gelmesi ile birlikte ülkelerde para politikalarının yürütücüsü ve denetleyicisi olan merkez bankalarının itibarı üzerine de olumsuz etkiler bırakabileceği göz ardı edilmemelidir (ECB, 2012: 33-45).

4. SONUÇ

Hepimizin çeşitli ihtiyaçları ve arzuları bulunmaktadır. Elbette ihtiyaç ve arzularımızı giderebilmek için ise bunları elde etmek gerekmektedir. Geçmişte de günümüzde de tüm toplum ve bireyler noksanlıkları giderebilmek adına bir karşılık vermiştir. Bu karşılık mal olabileceği gibi hizmet de olabilmektedir. Buğday ihtiyacı olan bir toplumun buğday fazlası olan topluma meyve vererek ihtiyacını gidermesi olabileceği gibi savaş aletine ihtiyaç duyan güçlü bir bireyin ihtiyacını giderebilmesi için kas gücünü karşı köyün korunması için vermesi gibi. Günümüzde ise bu takas faaliyeti çeşitli formlarda devam etse de artık alışveriş süreci para adı verilen ara bir mal ile yapılmaktadır. Parayı herkes tarafından kabul görmüş olan bir değişim aracı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Tarihte takas faaliyetinin zamanla iklim ve coğrafi koşullardan, mallarından dayanıklılık sürelerinden, ulaşım ve taşıma olanaklarından ve malların cins ve miktar farklılıklarından dolayı yetersiz kalmaya başlaması toplumları farklı bir yöntem arayışına sokmuştur. Bu arayışın bir sonucu olarak ara bir mal ile değişimin yapılma fikri doğmuştur. Bu ara mal para olarak adlandırılmış ve ilk örnekleri altın, gümüş gibi değerli madenlerle üretilmiştir. Bu paralar “sikke” olarak adlandırılmıştır. İlk sikkelerin Lidya Krallığı tarafından M.Ö. 7. yüzyılda üretildiği kabul edilmektedir. Ancak tıpkı takas yönteminde olduğu

gibi bu yöntemde de çeşitli sorunlar baş göstermiştir. Bu sorunların başında güvenlik riski gelmektedir. Bir diğer problem ise madenden yapılmış olan paranın bir araya geldiklerinde çok ağır olabilmeleri ve taşınmalarında yaşanan problemlerdir. Bu problemlerin çözümü ise üzerinde yazılı olan değere göre işlem gören temsili paralar olmuştur. Çeşitli toplumlarda kullanılan temsili paralar satın alma gücünün birer temsilcisidir. Ancak zamanla sahtelerinin türemesi ve artık esnaf ve işyerleri tarafından kabul görmemesi ile birlikte çeşitli hükümetler bu değerli kağıtları piyasadan kaldırmış ve kağıt parayı ortaya çıkarmıştır. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte kağıt para basma yetkisi resmi birimlere verilmiş ve kayıtlarının tutulması istenmiştir. Aslında temsili paraların ortaya çıkış hikayesi kağıt paraların ortaya çıkış hikayesinden ayrı düşünülemezle birlikte temsili paraların sahtelerinin türemesi ve piyasada kullanılmaya başlaması kağıt paraların devlet eli ile birlikte resmi makamlarca bastırılmasının önünü açmıştır. Kısaca temsili ve kağıt paralar aynı ihtiyaçtan doğmuş ve kullanılmıştır. En önemli farkları ise temsili paralar genelde altına veya gümüşe endeksli iken kağıt paralar için herhangi bir endekslenmenin söz konusu olmamasıdır. Teknolojinin ve bankacılık sektörünün gelişmesi yeni bir para formunu dünyaya kazandırmıştır. Yeni para formu banka parası, bankaların ellerinde bulundurdukları mevduatlardan yarattığı para olarak tanımlanırken yeni paranın basılması ve dolaşıma yeni paraların dâhil olmasını ifade etmemektedir. Kaydi para olarak da adlandırılan banka parası kısaca bankada mevcut bulunan paranın dijital olarak tanımlanmasıdır. Bununla birlikte zaman ve mekân tasarrufu sağlanmaktadır çünkü ödemeler yapılırken tarafların bir araya gelmeleri gerekmemektedir. İlerleyen süreçte teknolojinin hızla gelişimi devam etmiş bununla birlikte çeşitli talepler ve yenilikler oluşmuştur. Ayrıca bankalar arasındaki rekabetin hızlanmasıyla birlikte internet kullanımının ve erişiminin yaygınlaşması ödeme yöntemlerini de etkilemiştir. Bu süreç sonucunda yeni bir para formu olan elektronik para ortaya çıkmıştır. Elektronik para veya kısa kullanımıyla e-para, nakit paraya alternatif olarak geliştirilmiş bir para birimidir. E-para, nakit paranın dijitalleştirilmiş halidir. Diğer bir ifade ile e-paranın dayanağı basılmış paralardır.

Son yıllarda ise oldukça popüler olan kripto para formunun başlangıcı “Bitcoin” kabul edilmektedir. Bu başlangıç 2009 yılında kimliği belli olmayan Satoshi Nagatomo adını kullanan kişi veya kurumlar tarafından yayımlanan 9 sayfalık bir pdf dosyasıyla dünyamıza kazandırılmıştır. Bitcoin’e olan ilginin günden güne artış göstermesi finans dünyasında da ilginin artmasına sebebiyet verirken bir taraftan da bir yatırım kalemi olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Halen bu tartışmaların devam etmesiyle birlikte izleyen dönemlerde farklı sanal paraların da ortaya çıkışı bu ilginin katlanmasına ve kripto paraların değerlerinde artış yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Zaten değer saklama konusunda sıkça tartışmalara neden olsa da spekülasyon amacıyla oldukça yoğun bir talebi bulunduğu görülmektedir. Değerlerinin katlanması mevcut ve potansiyel yatırımcıları cezbetmiş ve günlük işlem hacmi günümüzde milyar dolarlara ulaşmıştır. Kripto paraların 2010 yılında piyasa değerinin 1 milyar USD seviyelerine ulaşması ve 2021 yılında neredeyse 3 trilyon USD seviyelerine kadar yükselmesi talebin ve ilginin ne kadar büyük boyutlu olduğunun açık bir göstergesidir. Ayrıca 2030 yılına kadar ise piyasa büyüklüğünün yaklaşık 12 trilyon USD’ye ulaşması beklenmektedir. Ancak bu verilerin yanında kripto paralar içerisinde çeşitli riskler de barındırmaktadır. Bu durum ekonomi dünyasında çeşitli tartışmaları

gündeme getirmektedir. Kripto paraların herhangi bir dayanağının bulunmaması, herhangi bir kurum tarafından denetlemeye ve düzenlemeye tabi olmaması eleştiri konusu olurken kullanıcılarına düşük maliyet ve gizlilik sunması da çok fazla gündeme gelmektedir.

Paranın tarihsel serüveni incelendiğinde takas döneminden kripto para dönemine kadar çeşitli fırsatlar, zorluklar, eleştiriler ve tartışmalar görülmüştür. Her toplum içinde bulunan dönemin şartlarına göre fırsatlardan yararlanmış ve zorluklara katlanmıştır. Zorlukları aşma noktasında da hep bir adım öteye gitmeyi hedeflemiş ve çeşitli alternatif arayışlarına girmiştir. Para için de eksiklik ve zorlukları aşmak adına olumsuz yönlerini giderecek özellikler çerçevesinde yeni formlar bulunmuştur. Tarihte yaşanan gelişmeler o dönemin şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Günümüzde de paranın kavuştuğu son form olan kripto formunun sıkça tartışılması anlayışla karşılanmalıdır. Çünkü paranın tarihsel serüvene baktığımızda son 15-20 yıllık periyod tarihte bir nokta gibi kalmaktadır.

Halihazırda yatırım yapma faaliyeti ve bu faaliyetin önemi, içinde bulunduğumuz dönemde olduğu gibi tarihte de hep var olmuştur. Yapılan kazılarda milattan önce kil tabletlerde tasarruf ve yatırım tavsiyelerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Günümüzde de aynı doğrultuda tasarruf ve yatırım adına sayısız kitap, makale vb. gibi çalışmalar yapılmıştır ve yeni çalışmaların yapılacağı da kaçınılmazdır. Tabii ki içinde bulunduğumuz dönem itibariyle yatırım fırsatları çok çeşitlilik kazanmıştır. Ayrıca özellikle teknolojinin bizlere sağlamış olduğu hız, devlet/kurum/kuruluşların yapmış olduğunu hukuki düzenlemeler finansal piyasalarda yatırım konusunda talebin artmasına sebebiyet vermiştir. Kripto para formunun spekülasyon amacıyla sıkça kullanıldığı ve çok yüksek işlem hacimlerine ulaşıldığı açıktır. Tasarruf sahiplerinin getiri beklentileri katlandıkları risk karşısında farklılık göstermektedir. Bu sebeple finansal piyasalarda tasarruflarını değerlendirmek isteyen yatırımcılar zaman zaman hangi kıymetleri seçeceği noktasında kararsız kalabilmektedir. Bu noktada da geçmiş fiyat hareketlerini doğru bir şekilde analiz edip yorumlamalarda bulunabilmek karar noktasında yatırımcılara yardımcı olmaktadır. Ancak yalnızca geçmiş fiyat hareketleri bakmak sağlıklı karar verebilme veya istenilen getiriyi elde etmede yeterli olmayabilir. Ülkeler arası ilişkilerin durumu, ekonomik verilerin doğru okunup yorumlanabilmesi de en az teknik analiz kadar önemlidir.

Toplumların, bireylerin ve yatırımcılar mali tasarruflarını korumak veya tasarruflarının üzerine koyabilmek temel amaçlarından bir tanesidir. Geçmişte de günümüzde de bu gaye hep var olmuştur. Zamanla bilgi birikiminin artması, küreselleşme kapsamında ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması, ticaret hacmindeki yükseliş ve teknolojik gelişmelerle birlikte para da gelişmiş olup mal, temsili, kağıt, banka, elektronik ve kripto gibi çeşitli formlara kavuşmuştur. Çalışmamızda paranın tarihsel serüven içerisinde büründüğü formlar kronolojik olarak ele alınmıştır. Daha sonra özellikle 21. yüzyıl itibariyle adından sıkça söz ettiren kripto paraların ortaya çıkış süreci ile günümüzde geldiği noktaya değinilerek konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Adamson, P. B. (1985). Problems over storing food in the ancient near east. *Die Welt des Orients*, 16, 5-15.
- Adrian, M. T. ve Griffoli, M. T. M. (2019). *The rise of digital money*. International Monetary Fund.
- Akdiş, M. (2001). *Para teorisi ve politikası*. Beta Yayınları, No.1172, 1. Baskı, İstanbul.
- Akyıldız, A. (1996). *Kâğıt para*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyıldız, A. (2003). *Para pul oldu Osmanlı'da kâğıt para*. Maliye ve Toplum, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Back, A. (2002). Hashcash-a denial of service counter-measure.
- Bains, P., Ismail, A., Melo, F. ve Sugimoto, N. (2022). Regulating the crypto ecosystem: the case of unbacked crypto assets. *FinTech Notes*, (007).
- Bordo, M. D. (1986). Explorations in monetary history: A survey of the literature. *Explorations in Economic History*, 23(4), 339-415.
- Chaum, D. (1983). *Blind signatures for untraceable payments*. In Advances in cryptology. Springer, Boston, MA, 199-203.
- Chida, E., Mambo, M. ve Shizuya, H. (2001). Digital money—a survey. *Interdisciplinary Information Sciences*, 7(2), 135-165.
- Cohen, B. J. (2001). Electronic money: new day or false dawn?. *Review of International Political Economy*, 8(2), 197-225.
- Davies, G. (2002). *History of money*. University of Wales Press.
- Doğan, H. (2018). İslam hukuku açısından kripto paralar ve blockchain şifreleme teknolojisi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(2), 225-253.
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel süreç içerisinde dünya ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elmas, B. ve Aydın, S. (2021). Geçmişten günümüze paranın tarihi: fiziki paradan kripto paraya. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı), 253-264.
- Europe: e-money payments 2000-2021 | Statista. (2023). Retrieved 16 January 2023, from <https://www.statista.com/statistics/443399/electronic-money-payment-in-european-union/>
- European Central Bank Virtual Currency Schemes (2012). Erişim Adresi: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>, Erişim Tarihi: 02.01.2023
- Ferguson, N. (2008). *The ascent of money*. New York: The Penguin Press.
- Fidan, M., Dilek, S. ve Esev, A. (2019). Düünden bugüne paranın tarihi ve Türkiye'de kâğıt para kullanımı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 141-162.
- Galbraith, J. K. (2017). *Money: whence it came, where it went*. Princeton University Press.
- Global Cryptocurrency Market Report 2022: Lucrative Opportunities in the Growing Acceptance of Cryptocurrency Across Various Industries (2023). Erişim Adresi: <https://finance.yahoo.com/news/global-cryptocurrency-market-report-2022-101300879.html>, Erişim Tarihi: 02.01.2023

- Güner, M. F. (2019). *Geçmişten günümüze finansal piyasalar*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gürsoy, C. (1998). *Dünyada ve Türkiye’de barter (takas) ticareti*. İstanbul: Göksu Matbaacılık
- Hall, F. W. (1968) *A Companion to Classical Texts, Hildesheim*. Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- Humphrey, C. ve Hugh-Jones, S. (1992). *Barter, exchange and value: an anthropological approach*. Cambridge University Press.
- Kızılkaya, E. (2016). *Para teorisi ve para politikası*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Koç, Ü. (2009). XV. yüzyıldan XVII. yüzyıl ortalarına değişen gümüş arzı ve yansımaları üzerine bazı değerlendirmeler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 269-286.
- Mishkin, F. S. (2015). *The economics of money, banking, and financial markets*. London: Pearson Education.
- Mishkin, F. S. ve Serletis, A. (2016). *The economics of money, banking, and financial markets*. Pearson Canada.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: a peer-to-peer electronic cash system. *Decentralized Business Review*, 21260.
- Parasız, İ. (2009). *Para, Banka ve Finansal Piyasalar*. Ankara: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Paylanbay, E. (2007). XIX. Yüzyıl Osmanlı Mali Bunalımı ve Çözüm Aracı Olarak Kaime Uygulaması. *T.C. Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, 1.
- Sarıca, Ş. İ. (2012). Diyarbakır ve Mardin müzelerinde bulunan Batman bölgesinde bulunan Helenistik döneme ait belli başlı sikkeler. *Batman University Intertanional Science and Culture Symposium*, 1209-1215.
- Şenbayram, E. A. (2019). Paranın geldiği uç nokta: bitcoin. *Econharran*, 3(4), 72-92.
- Tu, K. V. ve Meredith, M. W. (2015). Rethinking virtual currency regulation in the Bitcoin age. *Wash. L. Rev.*, 90, 271.
- Türk Dil Kurumu. (2022). Erişim Tarihi: 19.01.2022, <https://sozluk.gov.tr/>
- Uras, G. (2017). *Sanayileşeceklik büyüyeceklik n’oldu bize?* İstanbul: Doğan Kitap.
- Ünsal, E. (2017). *Makro İktisat*. Murat Yayınları, 11. Baskı, Ankara.
- Weatherford, J. (1997). *The history of money*. Currency.
- Wray, L. R. (2012). Introduction to an alternative history of money. *Levy Economics Institute, Working Paper*, (717).
- Yaz, D. A. (2020). *Antik çağdan geleceğe para*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yükçü, S. ve Atağan, G. (2011). Ortadoğu’da zaman tüneline ticaret. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, 86-109.
- Yükçü, S. ve Atağan, G. (2014). Anadolu’da ilk paranın ayar ve alaşımı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (7), 28-48.
- Yüksel, A. E. B. (2015). Elektronik para, sanal para, bitcoin ve linden doları’na hukuki bir bakış. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 73(2), 173-220.